

Olga Płaszczewska

O interdyscyplinarności komparatystyki

Studia Europaea Gnesnensia 8, 97-112

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Olga Płaszczewska
(Kraków)

O INTERDYSCYPLINARNOŚCI KOMPARYTYSTYKI¹

Abstract

The purpose of the text is to discuss some basic meanings of interdisciplinarity in the area of comparative literature (that concerns both, analysed problems and the methodology applied). A special attention is paid to the field of so called „correspondence of arts” and to one of the principal rules of the discipline, consisting in considering literature a constant and obligatory element in the comparative reflection.

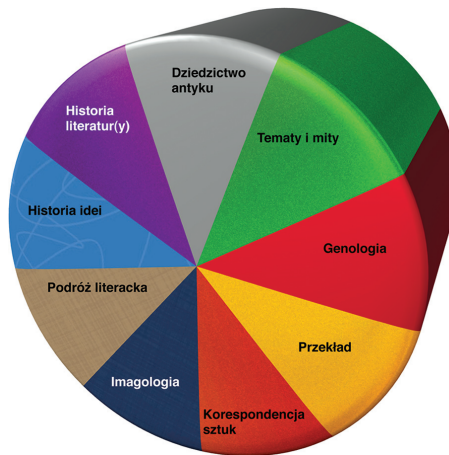
Keywords

comparative literature, comparativism, correspondence of arts, art, multiculturalism, tradition of philology, history of ideas

¹Tekst (przedstawiony w Gnieźnie w 2011 roku) stanowi fragment szerzej zakrojonego projektu badawczego.

KOMPARATYSTYKA

We współczesnej humanistyce komparatystyka to, najprościej rzecz ujmując, „praktyczna metoda badania literatury”, której zasadniczym celem jest „świadome czytanie, czyli poznawanie uniwersum tekstów w ich korelacjach i interakcjach z innymi tekstami” w określonym kontekście kulturowym². Niezależnie od tego, czy traktuje się ją jako autonomiczną dyscyplinę naukową, czy jako metodę interpretowania literatury³, także w relacjach z innymi zjawiskami artystycznymi i intelektualnymi — nie jest dziedziną jednorodną, bowiem jej kierunki zainteresowań obejmują co najmniej kilka pól badawczych, takich jak porównawcza historia literatury, dziedzictwo starożytności, tematologia z mitokrytyką, genologia, historia idei, korespondencja sztuk, przekład, imagologia, multikulturowość⁴. Wielokierunkowość eksploracji porównawczej można zilustrować, posługując się schematem graficznym, na którym komparatystyka ukazana jest w formie walca, złożonego z odrębnych, lecz układających się w spójną całość wycinków (Rys. 1).

Rys. 1. Komparatystyka — różnorodność obszarów badawczych

²Por. O. Płaszczewska, *Przestrzenie komparatystyki — italianizm*, Kraków 2010, s. 299.

³Por. S. Bassnett, *Literatura porównawcza w XXI wieku*, przeł. I. Noszczyk, *Teksty Drugie* 6, 2009, s. 115; A. Hejmej, *Komparatystyka kulturowa: interpretacja i egzystencja*, [w:] E. Szczęśna, E. Kasperski (red.), *Komparatystyka dzisiaj*, 1: *Problemy teoretyczne*, Kraków 2010, s. 79.

⁴Szerzej na ten temat O. Płaszczewska, op. cit., s. 149–299.

INTERDYSCYPLINARNOŚĆ PRZEDMIOTU ZAINTERESOWAŃ

Interdyscyplinarność postrzegana bywa jako synonim nowoczesności poszukiwań⁵, tymczasem powinno się pamiętać, że literaturoznawstwo porównawcze bada zagadnienia sytuujące się na terytorium krzyżowania się różnych dziedzin aktywności umysłowej i artystycznej człowieka co najmniej od XIX wieku⁶. Podstawowym i do dziś eksplorowanym obszarem badań, które nie sprowadzają się wyłącznie do mezo- i krenologicznej refleksji nad tekstami literackimi, jest przestrzeń tak zwanej korespondencji sztuk, obejmująca pierwotnie — zgodnie z Horacjańskim paradygmatem *ut pictura poesis* — sferę relacji między piśmiennictwem a sztukami plastycznymi. Od starożytności bowiem sztuki wizualne karmiły się tekstami⁷, chociaż tekst nie zawsze wyprzedza wyobrażenie. Istotne dla komparatystyki poszukiwania dotyczące tej problematyki zapoczątkowali jeszcze w pierwszej połowie XX wieku Oskar Walzel i Paul Maury, zainspirowani myślą Heinricha Wölfflina, bezpośrednio zaś po wojnie — Jean Seznec⁸, później zaś zainteresowani ikonologią badacze z kręgu Erwina Panofskiego⁹.

⁵W kluczowej na gruncie polskim wypowiedzi na temat interdyscyplinarności Andrzej Hejmej pojawienie się tego zjawiska wiąże z kryzysem roku 1968, przełom lat 60. i 70. dwudziestego wieku traktując jako początek sporu, dotyczącego jego *status quo*, por. A. Hejmej, Interdyscyplinarność i badania komparatystyczne, [w:] idem, Muzyka w literaturze, Kraków 2008, s. 85–89.

⁶Zwraca na ten fakt uwagę komparatysta i kulturoznawca Steven Tötösy de Zepetnek, por. S. Tötösy de Zepetnek, *Comparative Literature. Theory, Method, Application* (1998), Amsterdam–Atlanta 2010, s. 79.

⁷Por. F. Bergot, Préface, [w:] A. Niderst (red.), *Iconographie et littérature. D'un art à l'autre*, Paris 1983, s. 5. Przykłady refleksji teoretycznej nad korespondencją sztuk znajdziemy zarówno w starożytności (koncepcja *ut pictura poesis* u Horacego), jak i w erze nowożytnej. Warto dodać, że podobną rolę, jak tezy Horacego i Lessinga (z rozprawy „Laokon, czyli o granicach malarstwa i poezji”, Berlin 1766) dla rozważań nad związkami literatury i malarstwa, w dziedzinie muzyki odgrywa traktat Gioseffo Zarlino, „Istituzioni harmoniche, nelle quali, oltre le materie appartenenti alla musica, si trovano dichiarati molti luohgi de' poeti, istorici e filosofi” (Venezia 1558), por. E. Pantini, *La letteratura e le altre arti*, [w:] A. Gnisci (red.), *Letteratura comparata*, Milano 2002, s. 111.

⁸Por. C. Guillén, *L'uno e il molteplice. Introduzione alla letteratura comparata*, przeł. A. Gargano, C. Gaiba, Bologna 2008, s. 151.

⁹Szerzej na ten temat zob. G. Królikiewicz, *Słowo wstępne*, [w:] G. Królikiewicz, O. Płaszczewska, I. Puchalska, M. Siwiec (red.), *Literatura a malarstwo. Malarstwo a literatura. Panorama polskich koncepcji badawczych XX wieku*, Kraków 2009, s. XX–XXVIII, oraz O. Płaszczewska, op. cit., s. 213–224.

Sfera refleksji nad „sztukami siostrzanymi” rozszerzyła się wkrótce na obszar relacji literacko-muzycznych. W ramach refleksji z zakresu estetyki zajął się zagadnieniem korespondencji sztuk Étienne Souriau (1892–1979)¹⁰, dochodząc do wniosku, że istnieją nie tylko techniczne, ale również strukturalne i „językowe” różnice między poszczególnymi gałęziami sztuki. Zdaniem badacza to estetyka porównawcza umożliwia ich prześledzenie, a przede wszystkim znalezienie elementu wspólnego, który pozwala postrzegać sztukę jako spójny system. W tym systemie muzyka jako podstawowa forma ekspresji, wymagająca norm i *per se* strukturalna, może być konfrontowana z literaturą i sztukami plastycznymi¹¹. Tradycyjnie więc zainteresowania komparatystyki wykraczają poza krąg problemów *par excellence* filologicznych, chociaż zjawisko interdyscyplinarności literaturoznawstwa porównawczego zwraca uwagę badaczy dopiero w latach czterdziestych XX wieku.

Poświęcone problematyce korespondencji sztuk poszukiwania porównawcze dotyczące przepływu motywów między poszczególnymi formami ekspresji zahaczają niekiedy o historię idei. Komparatystyka bada mechanizmy i kierunki wzajemnych kontaktów poszczególnych dziedzin sztuki. Nie koncentruje się jednak na wskazywaniu źródeł inspiracji lub określaniu kolejności wpływów¹² (o co niezupełnie słusznie oskarżali literaturoznawstwo porównawcze Artur Warren i René Wellek w wydanej w połowie lat czterdziestych „Teorii literatury”¹³), ale odczytuje poszczególne interakcje ze świadomością, że dzieło sztuki nie powstaje w próżni, a rodzi się w polu oddziaływań różnorodnych czynników artystycznych (jak tradycje twórcze, prądy literackie, krytyka) i pozaartystycznych (jak idee filozoficzne, struktury społeczne, ruchy polityczne, upodobania publiczności, potrzeby wydawców i marszandów)¹⁴. Te czynniki wchodziły w zakres zainteresowań komparatystyki na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Głosi się wówczas potrzebę otwarcia badań

¹⁰Zob. É. Souriau, *La correspondance des arts. Éléments d'esthétique comparée*, Paris 1947. Na marginesie nie sposób pominąć faktu, że propozycja Souriau — filozofa, a nie literaturoznawcy — jest sama w sobie interdyscyplinarna, zakłada bowiem istnienie relacji między różnymi dziedzinami sztuki oraz możliwość ich badania za pomocą metod transwersalnych.

¹¹Por. É. Souriau, *op. cit.*, s. 73–113.

¹²Por. m.in. A. Dziadek, *Obrazy i wiersze. Z zagadnień interferencji sztuk w polskiej poezji współczesnej*, Katowice 2004, s. 7–10.

¹³Por. A. Wellek, A. Warren, *Literatura wobec innych sztuk*, przeł. M. Żurowski, [w:] *eosdem*, *Teoria literatury*, opr. M. Żurowski, Warszawa 1970, s. 161–176.

¹⁴Por. G. Hermerén, *Influence in Art and Literature*, Princeton and London 1975, s. 3–4.

nad literaturą na inne terytoria tematyczne, a także na nowe, niepowiązane z piśmiennictwem i sztuką metodologie badawcze. To wówczas Henry Heymann Herman Remak (1916–2009) w znanym manifeste postuluje, by płaszczyzną konfrontacji dla literatury stały się również takie „dziedziny wiedzy i świadomości, jak sztuka (na przykład malarstwo, rzeźba, architektura, muzyka), filozofia, historia i nauki społeczne (na przykład polityka, ekonomia, socjologia), nauka, religia itp”¹⁵. Stanowisko Remaka wydaje się skutkiem świadomości uwikłania dzieła literackiego w sieć relacji z rzeczywistością pozatekstową, na którą składają się takie, wymagające lektury równoległej z interpretacją danego utworu, kategorie, jak zmieniające się wraz z upływem czasu mentalność, imaginarium czy wrażliwość ludzka¹⁶.

KIERUNKI REFLEKSJI INTERDYSCYPLINARNEJ W KOMPARATYSTYCE WSPÓŁCZESNEJ

Punkt wyjścia porównawczych badań interdyscyplinarnych stanowi dzisiaj refleksja o charakterze problemowym, powiązana z próbą odpowiedzi na pytanie, jakiego typu transformacjom ulega dany wątek, motyw lub temat w zależności od przybranej formy ekspresji. Przedmiotem interdyscyplinarnych poszukiwań porównawczych staje się, na przykład, literatura jako temat sztuki (w takim przypadku analiza dotyczyć może wyobrażeń literata w ikonografii ostatnich kilku stuleci, przekładu intersemiotycznego danego utworu literackiego lub jego wybranych wątków)¹⁷, manifesty artystyczne twórców lub poświęcone sztuce teksty krytyczne¹⁸. Poszukiwanie wspólnych tematów

¹⁵„[...] other areas of knowledge and belief, such as the arts (e.g. painting, sculpture, architecture, music), philosophy, history, the social sciences, religion, etc.”, H.H.H.Remak, *Comparative Literature, Its Definition and Function*, [w:] N.P. Stallknecht, H. Frenz (red.), *Comparative Literature: Method and Perspective*, Carbondale 1971, s. 1 (polski przekład: H.H.H. Remak, *Literatura porównawcza — jej definicja i funkcja*, przeł. W. Tuka, [w:] H. Janaszek-Ivaničková (red.), *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*, Warszawa 1997, s. 25. Na ten temat zob. też O. Płaszczewska, op. cit., s. 63–64.

¹⁶Por. M. Bulei, *Tematologia e mitocritica*, [w:] R. Bertazzoli (red.), *Letteratura comparata*, Brescia 2010, s. 118–119.

¹⁷Por. E. Pantini, op. cit., s. 117–118.

¹⁸Por. W. Okoń, *Malarstwo a literatura — problemy badawcze (wprowadzenie do dyskusji)*, [w:] M. Kapustka, A. Pochodaj (red.), *Sztuka i obraz sztuki. Obrazowanie wizualne a literatura i filozofia*, Wrocław 1999, s. 7.

piśmiennictwa, muzyki¹⁹ i sztuk plastycznych²⁰ okazuje się jednym z preferowanych nurtów powojennych poszukiwań porównawczych. Niemożliwa wydaje się dzisiaj refleksja nad kanonem sztuki europejskiej — do której rozwoju przyczynili się tacy badacze, jak znawca renesansowego humanizmu, Paul Oskar Kristeller (1905–1999)²¹ — w oderwaniu od literackich czy muzycznych powiązań powracających w nim wątków²². Podobnie jak niewiele wcześniej Souriau, Kristeller postrzega sztukę nowożytną w kategoriach systemu. W opublikowanej pierwotnie w 1951 roku (a wznawianej w latach 1965, 1980 i — w nowej wersji — w 1990) pracy zwraca uwagę na to, między innymi, jak w ciągu dziejów zmienia się zakres pojęcia sztuka (*Beaux Arts* lub *Fine Arts*), które od czasów starożytnych stanowi przedmiot dyskusji, a od XVIII wieku obejmuje takie dziedziny podstawowe, jak poezja, muzyka, malarstwo, rzeźba i architektura, oraz ich kształtujące się wraz z upływem czasu warianty, jak ogrodnictwo, rytownictwo i sztuka zdobnicza, taniec, teatr, opera oraz proza²³. Współcześnie każda z form sztuki traktowana bywa jednak już nie w obrębie systemu, ale jako odrębne zjawisko artystyczne, podczas gdy w starożytnej Grecji poezja i muzyka stanowiły jedność, podobnie jak spokrewnione ze sobą były antyczny teatr i taniec²⁴. Zgodnie z koncepcją Kristellera, tradycji antycznej zawdzięcza humanistyka zarówno teorię *mimesis*, jak i skłonność do porównawczego postrzegania malarstwa i literatury, które stało się później jednym z paradygmatów nowoczesnego myślenia o relacjach obu dziedzin²⁵. W dzisiejszej komparatystyce pojęcie korespondencji sztuk rozciąga się również na obszar tańca i teatru, a dodatkowo także kina. Badania nad relacjami literatury i filmu²⁶ wydają się inspirujące, gdyż dotyczą różnego typu oddziaływań, w zależności od tego, czy do czynienia mamy z ekranizacją istniejącego dzieła literackiego (istotne jest również to, kto jej dokonuje

¹⁹Zob. M. Bizzarini, *Letteratura e musica*, [w:] R. Bertazzoli (red.), op. cit., s. 217–235.

²⁰Zob. C. Gibellini, *Letteratura e arti figurative*, ibidem, s. 158–190.

²¹Zob. E.P. Mahoney, Paul Oskar Kristeller, 1905–1999, *Journal of the History of Ideas* 60, 4, 1999, s. 758–760, <http://www.jstor.org/stable/3654118> [29.10.11].

²²Por. E. Pantini, op. cit., s. 115–116; C. Gibellini, op. cit., s. 159–167.

²³Por. P.O. Kristeller, *The Modern System of the Arts. A Study in the History of Aesthetics (I)*, *Journal of the History of Ideas* 12, 4, 1951, s. 496–497, <http://www.jstor.org/stable/2707484> [29.10.11].

²⁴Por. E. Pantini, op. cit., s. 115–116.

²⁵Por. P.O. Kristeller, op. cit.

²⁶Por. P. Lago, *Letteratura e cinema*, [w:] R. Bertazzoli (red.), op. cit., s. 191–216.

— reżyser, który sam jest literatem, jak Mario Soldati przenoszący na ekran „Dawny świat” Antonia Fogazzaro albo Pier Paolo Pasolini transponujący na język kina „Dekameron” Boccaccia, czy „niezależny” odbiorca tekstu, dokonujący jego interpretacji we właściwym dla siebie kontekście kulturowym, jak Kurosawa w przypadku „Macbetha”), czy autonomicznego scenariusza²⁷. Definiując najpopularniejsze we współczesnej komparatystyce obszary badań nad korespondencją sztuk, Emilia Pantini zwraca uwagę, że obejmują one również zagadnienia periodyzacji dziejów literatury i sztuki (w tym kwestię przenoszenia kategorii między dyscyplinami) i tzw. talentów wielokierunkowych (a więc problem działalności twórczej jednostek posługujących się równolegle kilkoma różnymi formami ekspresji, jak pisarz, kompozytor i rysownik Ernst Theodor Amadeus Hoffmann na gruncie niemieckim, Wyspiański i Witkacy w Polsce, a Michał Anioł Buonarroti — poeta, malarz, rzeźbiarz — w renesansowej Italii)²⁸. Odrębnym, aczkolwiek z komparatystyki wywodzącym się nurtem badań interdyscyplinarnych nad sztuką są dzisiaj tak zwane studia intermedialne, których zasadniczym celem jest określenie „roli i znaczenia hybrydycznych form komunikacji w szeroko rozumianej kulturze, obejmującej również gatunki kultury popularnej i masowej”²⁹. W jakimkolwiek kierunku rozwijałyby się badania interdyscyplinarne, powinny spełniać jeden warunek: zasady interpretacji dzieła sztuki muszą wynikać nie z kaprysu uczonego, chcącego czytać tekst kultury za pomocą innych niż tradycyjne klucze lekturowe, ale z natury tego dzieła, z jego cech immanentnych³⁰ — typu muzyczności, by użyć określenia Andrzeja Hejmeja, czy plastyczności utworu literackiego, albo narracyjności obrazu czy rzeźby.

Można przyjąć, że wystąpienie Remaka z 1971 roku³¹ stanowi punkt zwrotny w pojmowaniu komparatystyki, od tego momentu bowiem interdyscyplinarność — jako termin naukowy pojęcie dosyć nieprecyzyjne, bo odnoszące się zarówno do rozległości terytorium badawczego, jak i wielości stosowanych

²⁷Por. E. Pantini, *op. cit.*, s. 117–118.

²⁸Por. *ibidem*, s. 118.

²⁹Por. M. Wasilewska-Chmura, *Przestrzeń intermedialna literatury i muzyki*, Kraków 2011, s. 19–25, cyt. s. 24.

³⁰Por. M. Gaither, *Literature and the Arts*, [w:] N.P. Stallknecht, H. Frenz (red.), *op. cit.*, s. 196–199.

³¹Celowo odwołuję się tutaj do drugiej, rozszerzonej wersji wypowiedzi Remaka, gdyż zawiera ona pełną wykładnię jego koncepcji komparatystyki jako nauki interdyscyplinarnej.

metod³² — staje się jednym z rozpoznawczych elementów literaturoznawstwa porównawczego, do którego zadań należy również „penetrowanie pogranicza literatury i innych sztuk”³³. Mary Gaither podkreśla, że dostrzeżenie relacji, zachodzących pomiędzy różnymi gałęziami sztuki, rozszerza zakres możliwości interpretacyjnych badacza analizującego dzieła, w których dochodzi do korespondencji: „the knowledge of principles of one medium may suggest new approaches to a totally different medium of artistic expression”³⁴. W 1998 roku Steven Tötösy de Zepetnek, amerykański uczonego węgierskiego pochodzenia (związany z uniwersytetami Purdue i Alberta, wydawca czasopisma elektronicznego „CLCWeb: Comparative Literature and Culture”), od lat prowadzący badania z pogranicza literaturo- i kulturoznawstwa, wymienia interdyscyplinarność jako jedną ze sformułowanych przez siebie „dziesięciu zasad”, które opisują kierunki rozwoju i zasady funkcjonowania współczesnej komparatystyki³⁵. Z perspektywy Zepetneka oraz przedstawicieli tzw. nowego literaturoznawstwa porównawczego, takich jak Edward Said czy Gayatri Ch. Spivak, interdyscyplinarność nie ogranicza się jednak do obszaru korespondencji sztuk, ale obejmuje również zagadnienia bliższe rozważaniom antropologicznym, wychodzącym z inspiracji Claude’a Lévi-Straussa³⁶, i kulturoznawczym, sytuującym się w polu badań nad wielokulturowością (obejmującym, między innymi, takie kierunki, jak *Ethnic* i *Diasporic Studies*, czy tzw. studia transkulturowe³⁷) i postkolonializmem³⁸. Zgodnie z ideami nowej komparatystyki literatura traktowana jako przedmiot badań interdyscyplinarnych staje się więc terenem otwartym wobec osiągnięć pozaliterackich dziedzin humanistyki, jak historia i socjologia³⁹. Prowadzone w tym zakresie badania, nawet jeśli dotyczą problematyki literackiej (a więc kreacji bohatera, sposobów budowania świata przedstawionego, artystycznej transpozycji tego, co ogólnie nazywane

³² „«Interdisciplinarity» as an umbrella designation is taxonomically imprecise in that it leaves little room for differentiation between approach and application”, stwierdza Steven Tötösy de Zepetnek. S. Tötösy de Zepetnek, op. cit., s. 79.

³³Por. A. Hejmej, Interdyscyplinarność i badania komparatystyczne, s. 96.

³⁴Por. M. Gaither, op. cit., s. 189–190, cytat s.192.

³⁵Por. S. Tötösy de Zepetnek, op. cit., s. 16.

³⁶Por. H. Pageaux, *Le scritte di Hermes. Introduzione alla letteratura comparata*, P. Proietti (red.), przeł. A. Bissanti, Palermo 2010, s. 161–170.

³⁷Por. R. Capelli, *Cos’è la letteratura comparata?*, [w:] R. Bertazzoli (red.), op. cit., s. 33–34.

³⁸Szerzej na ten temat zob. m.in. O. Płaszczewska, op. cit., s. 204–212.

³⁹Por. H. Pageaux, op. cit., s. 121.

bywa „spotkaniem z Innym”), zatrącają — jak stwierdza również komentując tę problematykę z perspektywy europejskiej Daniel-Henri Pageaux⁴⁰ — o kwestie społeczne, na przykład miejsce i kierunki postrzegania mniejszości kulturowych, sposób odbioru różnic etnicznych. Wymagają zatem posłużenia się alternatywnymi metodami badawczymi, które komparatystyka kulturowa czerpie z antropologii i nauk politycznych, adaptując stosowane w nich strategie postępowania do refleksji z zakresu imagologii, poświęconych, na przykład, podrózpisarstwu oraz tekstom literackim, których przewodnim tematem jest problem wymiany międzykulturowej⁴¹. Uznając interkulturowość za problem literacki wymagający interdyscyplinarnego odczytania, Pageaux wskazuje trzy potencjalne kierunki jego badania. Po pierwsze, proponuje analizę dynamiki kontaktów i przepływu idei między literaturami powstającymi w odrębnych kręgach kulturowych. Po drugie — studia o charakterze genologicznym, prowadzące do wyodrębnienia cech gatunkowych literatury, które przyjmują funkcję pośredników w wymianie międzykulturowej, są nośnikami idei migrujących. Trzecia droga, jaką wskazuje francuski komparatysta, to badania nad procesami akulturacji i ich śladami w literaturze. Jak się więc okazuje, w badaniach porównawczych o zacięciu kulturoznawczym podstawowym pytaniem staje się kwestia dialogu (relacji lub interrelacji) między literaturami i, szerzej, między cywilizacjami⁴², w komparatystyce literackiej zwraca się uwagę na problem tożsamości i jej artystycznego wyrażania.

INTERDYSCYPLINARNOŚĆ METODOLOGICZNA

Biorąc pod uwagę fakt, że każde z wymienianych wcześniej pól badawczych wymaga odmiennych sposobów postępowania, nietrudno zrozumieć, dlaczego w przytoczonych wcześniej definicjach komparatystyki pojawia się epitet *interdyscyplinarny*. To pojęcie właściwie charakteryzuje dziedzinę, dla której — na co zwraca się uwagę od lat — nie sposób określić jednoznacznej stra-

⁴⁰Por. ibidem, s. 116. Stanowisko Pageaux omawia m.in. Andrzej Hejmej, zob. A. Hejmej, *Interkulturowość — literatura — komparatystyka*, Teksty Drugie 6, 2009, s. 36–39.

⁴¹Por. H. Pageaux, op. cit., s. 120.

⁴²Por. ibidem, s. 121.

tegiei badawczej⁴³. Można jednak wskazać dwie dominujące we współczesnej komparatyście tendencje, a mianowicie stosunkowo wyraźny podział zainteresowań na bliższe filologii i historii idei, oraz kulturoznawcze, kładące nacisk na socjo- i antropologiczny aspekt badanych zjawisk, co sprawia, że niekiedy dokonuje się rozróżnienia między „literaturoznawstwem porównawczym” a „komparatystyką kulturową”⁴⁴. Nie zmienia to faktu, że interdyscyplinarność, traktowana przez wielu badaczy jako narzędzie przydatne w sytuacji, kiedy zawodzą homogeniczne sposoby postępowania⁴⁵, ma w komparatyście dwa podstawowe znaczenia.

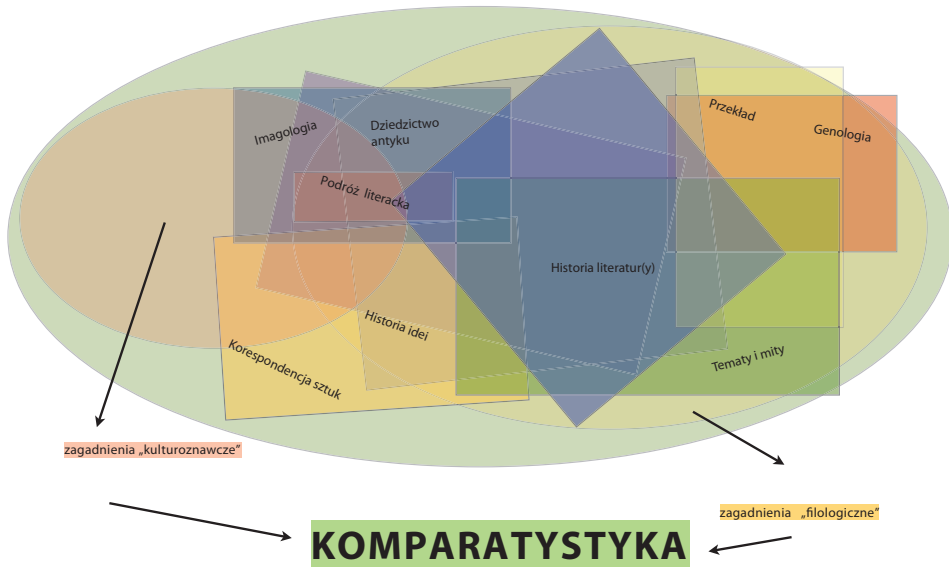
Po pierwsze, określa różnorodność i złożoność podejmowanych zagadnień (wzajemnie na siebie nachodzących, oświeclających się lub przenikających, jak choćby poszukiwania tematologiczne z zakresu mitokrytyki) oraz obszarów ludzkiej ekspresji, z jakimi się te zagadnienia wiążą. Rysunek nr 2 przedstawia schematyczny obraz komparatystyki właśnie jako nauki „międzydziedzinowej”, uwzględniając fakt nakładania się i przenikania wymienionych obszarów badawczych, kierunki, a także proporcje poszczególnych oddziaływań.

Po drugie, interdyscyplinarność komparatystyki oznacza heterogeniczność stosowanej metodologii. Zgodnie z tą ideą stosowane w literaturoznawstwie porównawczym narzędzia i strategie badawcze pochodzą z różnych dziedzin humanistyki — a nawet, jak pokazuje praktyka, także spoza niej. Komparatystryka nawiązuje nie tylko do teoretycznych i praktycznych rozwiązań, wypracowanych w obrębie nauk społecznych (socjologia, psychologia, antropologia) czy w metodologii filozoficznej i historycznej, od dawna wykorzystywanej w refleksji literaturoznawczej (historia idei, zagadnienie periodyzacji literatury, badania nad prądami i epokami, stylami i szkołami literackimi), ale również sięga po tematy i strategie odleglejszych problemowo dyscyplin, na przykład medycyny, nauk przyrodniczych i geografii. W ramach poświęcanych często podrózpisarstwu poszukiwań imagologicznych, dla których punktem wyjścia jest pojęcie „miejsca” i „przestrzeni”, znaczącą rolę odgrywają badania z zakresu geokrytyki, obejmujące zarówno problematykę rozwoju i zasięgu terytorialnego

⁴³Por. A. Owen Aldridge, *The Purpose and Perspectives of Comparative Literature*, [w:] idem (red.), *Comparative Literature: Matter and Method*, Urbana 1969, s. 5.

⁴⁴Por. A. Hejmej, *Interdyscyplinarność i badania komparatystyczne*, s. 98–103; A. Hejmej, *Interkulturowość — literatura — komparatystryka*, s. 34–47.

⁴⁵„Interdisciplinarity is a means of solving problems and answering questions that cannot be satisfactorily addressed using single methods or approaches”, J. Thompson Klein, *Interdisciplinarity: History, Theory, Practice*, Detroit 1990, s. 196; cyt. za: S. Tötösy de Zepetnek, op. cit., s. 80.

Rys. 2. Interdyscyplinarność komparatystyki

i językowej danej literatury (z uwzględnieniem takich zjawisk geokulturowych, jak peryferyjność i centralność), jak i próby klasyfikacji piśmiennictwa z zastosowaniem terminologii geograficznej (obszar, kontynent, wyspa)⁴⁶.

Interesująca wydaje się wykładnia interdyscyplinarności, jaką proponuje Tötösy de Zepetnek. Nawiązując do rozważań Julie Thompson Klein⁴⁷, wyróżnia on trzy podstawowe kategorie „międzydziedzinowości”, charakterystyczne dla metodologii badań porównawczych. Pierwsza z nich, intradyscyplinarność (*intra-disciplinarity*), opisuje sytuację, w której do badań nad literaturą wykorzystuje się metody i narzędzia psychologii, socjologii lub historii. Jeżeli w poszukiwaniach zastosowanie znajdują strategie tradycyjnie używane w dziedzinach znacznie mniej — niż wzmiankowane wcześniej — pokrewnych literaturze, takich jak nauki przyrodnicze, medycyna albo statystyka, geografia lub meteorologia, mamy do czynienia z multidyscyplinarnością (*multi-disciplinarity*). Podczas gdy badania intradyscyplinarne i multidyscyplinarne można z powodzeniem prowadzić indywidualnie, pluridyscyplinarność (*pluri-disciplinarity*)

⁴⁶Por. H. Pageaux, op. cit., s. 145–150.

⁴⁷Zob. J. Thompson Klein, *Interdisciplinarity*.

zakłada istnienie zespołu badawczego, złożonego ze specjalistów różnych dziedzin, pracujących nad określonym zagadnieniem⁴⁸. Jak się wydaje, istnienie takiego zespołu — lub też stałe współdziałanie ekspertów reprezentujących różne dyscypliny — pozwala uniknąć zagrażającego badaniom międzydziedzinowym niebezpieczeństwa zachwiania proporcji między naukowością poszukiwań, które stanowią główną specjalność danego uczonego (na przykład literaturoznawcy zajmującego się korespondencją sztuk), a powierzchownością tej ich części, w której jest on dyletantem lub posiada bardziej ograniczone kompetencje⁴⁹.

Poważniejsze ryzyko, będące konsekwencją rozszerzenia obszaru badawczego komparatystyki o terytoria dyscyplin pozaliterackich, polega na potencjalnej zmianie centrum zainteresowania, a więc na odejściu od filologicznej refleksji nad literaturą w kierunku rozważań ogólnych o zacięciu socjo- i antropologicznym, kulturoznawczym, o nie do końca sprecyzowanym celu (nie wiadomo bowiem, czy służą opisowi relacji międzyludzkich, analizie dialogu cywilizacji, procesom rozwoju społeczeństwa, czy też poświęcone są zagadnieniu artyzmu nośnika treści socjo- i geokulturowych) i zakresie poszukiwań. Kiedy przedmiotem uwagi badawczej staje się przysłowiowe „wszystko” i dozwolone jest stosowanie każdej dostępnej metody (bowiem, jak stwierdza Gayatri Ch. Spivak, „literaturoznawstwo porównawcze zawsze musi przekraczać granice”⁵⁰), narasta niebezpieczeństwo formułowania efektywnych, ale powierzchownych i opartych na swobodnych skojarzeniach wniosków. Tymczasem „porównaniem nie rządzi przypadek”⁵¹. Tradycyjna komparatystyka, zgodnie z tezami Andrzeja Borowskiego, pokrewna dawnej filologii⁵², dzięki koncentracji uwagi

⁴⁸Por. S. Tötösy de Zepetnek, op. cit., s. 80.

⁴⁹W Polsce na niezbędną do prowadzenia „dialogu interdyscyplinarnego” konieczność znajomości dyscypliny, która stanowi przestrzeń konfrontacji zwracała uwagę już w latach 90. Alina Nowicka-Jeżowa, por. A. Nowicka-Jeżowa, Reguły postępowania naukowego, usytuowanie (ponad studiami szczegółowymi), język komparatystyki interdyscyplinarnej, [w:] eadem (red.), *Badania porównawcze. Dyskusja o metodzie*, Izabelin 1998, s. 51. Na ten temat zob. też O. Płaszczewska, op. cit., s. 215–216.

⁵⁰G.Ch. Spivak, *Przekraczanie granic*, przeł. E. Kraskowska, [w:] T. Bilczewski (red.), *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki*. Antologia, Kraków 2010, s. 177.

⁵¹O. Płaszczewska, op. cit., s. 66.

⁵²Por. A. Borowski, wypowiedź [w:] *Rozmowa „Wielogłosu”*. O problemach współczesnej komparatystyki rozmawiają Maria Korytowska, Marta Skwara, Olga Płaszczewska, Bogusław Bakula, Tomasz Bilczewski, Andrzej Borowski, Andrzej Hejmej i Tadeusz Sławek, *Wielogłos* 1–2 (7–8), 2010, s. 10–12.

na zagadnieniach literackich, zachowuje tożsamość, nie tracąc jednocześnie otwartości wobec innych dyscyplin.

RYZYKO INTERDYSCYPLINARNOŚCI

Podjmując refleksję nad interdyscyplinarnością, warto zdawać sobie sprawę, że pójście tą drogą wiodło niejednokrotnie do zatarcia granic między komparatystyką literacką a wywodzącym się i czerpiącym z niej wzorce kulturoznawstwem porównawczym, czego dowodem mogą być spostrzeżenia Jonathana Cullera w komentarzu do najświeższego raportu na temat sytuacji *comparative literature* w Stanach Zjednoczonych⁵³. Co charakterystyczne, w badaniach ostatniego dziesięciolecia nawet dawniejsi głosiciele idei pełnej interdyscyplinarności negatywnie oceniają odejście od filologicznych tradycji w amerykańskim literaturoznawstwie porównawczym, popadającym w niebezpieczny eklektyzm lub zagrożonym utratą tożsamości. Między innymi cytowany wcześniej Henry H. H. Remak stwierdza, że dzieje się to zwłaszcza wtedy, kiedy tekst literacki wykorzystywany jest po to, by potwierdzić ukutą apriorycznie teorię lub naświetlić kontekst, a więc wówczas, kiedy zainteresowanie badawcze skupia się na problematyce kulturowo-społecznej, a oddala się od zagadnień filologicznych⁵⁴. Zgodnie z opinią badacza, skupienie uwagi na związkach powinowactwa i interakcjach między różnymi sferami cywilizacji, często z pominięciem zagadnień literackich, może doprowadzić do tego, że komparatystyka stanie się jedną z dziedzin, które można określić mianem „interdisciplinary studies without disciplines”⁵⁵.

⁵³„Comparative literature has been the field where critical and theoretical interdisciplinary projects could be freely tried, with results that are exemplary for others and thus affect the direction of literary and cultural studies at large. But this success of comparative literature brings a lost of identity”, J. Culler, *Comparative Literature, at Last*, [w:] H. Saussy, *Comparative Literature in an Age of Globalization*, Baltimore 2006, s. 240.

⁵⁴Por. H.H.H. Remak, *Origins and Evolution of Comparative Literature and Its Interdisciplinary Studies*, *Neohelicon* 29, 1, 2002, s. 247–248.

⁵⁵„Bezdziedzinowymi studiami interdyscyplinarnymi” (tłum. O.P.), por. *ibidem*, s. 250.

INTERDYSCYPLINARNOŚĆ KOMPARATYSTYKI

Mimo zastrzeżeń, jakie wywołuje przykład wielu ośrodków w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, gdzie rozszerzanie obszaru badań porównawczych o zagadnienia socjologii i nauk przyrodniczych doprowadziło do kontaminacji problematyki i strategii ich eksploracji⁵⁶, Tötösy de Zepetnek, nieprzypadkowo cytowany wcześniej, uważa jednak, że dzięki interdyscyplinarności metodologicznej literaturoznawstwo porównawcze ma szansę nadal się rozwijać⁵⁷. Badacz występuje jako jeden z czołowych przedstawicieli tego nurtu komparatystyki, który połączył tradycję porównawczych badań literaturoznawczych z refleksją kulturologiczną. Zepetnekowi udało się nie zerwać całkowicie związków z tradycją filologiczną, która — jak podkreśla Remak⁵⁸ — przetrwała w humanistyce europejskiej.

Komparatystyka jest „z natury” interdyscyplinarna⁵⁹. Podobnie jak inne rozwijające się dzisiaj studia międzydziedzinowe, ma za cel „wskazywanie, badanie i podsumowywanie oddziaływań, podobieństw i różnic”⁶⁰, toteż prowadzone w jej obrębie poszukiwania dotyczą sfer przenikania się poszczególnych dziedzin aktywności człowieka, korzystają z typowych dla nich narzędzi i metod, a przedmiotem jej szczególnego zainteresowania jest to, co wspólne, co sytuuje się pomiędzy literaturą a poszczególnymi obszarami humanistyki lub innych nauk.

Z perspektywy komparatystyki interdyscyplinarność to narzędzie interpretacyjne, ułatwiające poznanie prawdy lub zbliżenie się do niej⁶¹. Nazywana niekiedy, za sugestią Dicka Higginsa, również „intermedialnością”⁶², określa zarówno

⁵⁶Por. O. Płaszczewska, op. cit., s. 66–67.

⁵⁷Por. S. Tötösy de Zepetnek, op. cit., s. 81–82.

⁵⁸Por. H.H.H. Remak, *Origins and Evolution of Comparative Literature*, s. 249.

⁵⁹Por. A. Hejmej, *Interdyscyplinarność i badania komparatystyczne*, s. 89–90.

⁶⁰Por. H.H.H. Remak, *Origins and Evolution of Comparative Literature*, s. 246.

⁶¹„L'interdisciplinarità invita dunque concretamente ad aprirsi, ma «problematicamente», verso altre discipline: e a ricorrere ad altre discipline [...] per avvicinarsi il più possibile [...] alla verità [„Interdyscyplinarność zachęca więc rzeczywiście, by się otworzyć, otworzyć „problemo-wo”, wobec innych dziedzin, i aby uciekać się do innych dziedzin po to, by [...] jak najbardziej zbliżyć się do prawdy”, tłum. O.P]. R. Martinoni, *Odeporica e imagologia*, [w:] R. Bertazzoli (red.), op. cit., s. 130.

⁶²Por. M. Wasilewska-Chmura, op. cit., s. 22.

specyfikę badanego przedmiotu, jak i sugeruje jednoczesne posługiwanie narzędziami i strategiami eksploracji wywodzącymi się z odmiennych dziedzin nauki. W komparatystyce w pełni sprawdza się wówczas, gdy jednym z członów porównania pozostaje literatura, przedstawiana na tle innych dziedzin ekspresji artystycznej człowieka oraz w kontekście pokrewnych nauk humanistycznych (filozofii, historii, psychologii, antropologii, religii i teologii)⁶³. Wyłącznie więc wtedy, kiedy interdyscyplinarność staje się „perspektywą badania literatury w [...] kontekście kulturowym”⁶⁴, z założenia polimetodyczna komparatystyka skutecznie bada zagadnienie „korespondencji sztuk” (jak zauważyła niegdyś Gaither, związek między literaturą a sztuką i jego znaczenie nie są wymysłem krytyków, ale faktem, z którego zdają sobie sprawę sami twórcy⁶⁵), eksploruje problem tożsamości i wielokulturowości, włącza się w poszukiwania dotyczące przepływu idei. Prowadzi konsekwentne badania nad zjawiskami sytuującymi się na pograniczu literatury, sztuk pięknych oraz innych dziedzin humanistyki, stosując reguły interpretacji właściwe dla refleksji nad każdą z tych dziedzin. Zakorzeniona w sferze literaturoznawstwa, jest równocześnie transdyscyplinarna. Wypracowuje nie tylko metajęzyk, umożliwiający prowadzenie „międzydziedzinowego dialogu”, o jakim wspomina Eva Kushner⁶⁶, ale rozbudowaną metodologię pogranicza, której podstawowym wyróżnikiem jest heterogeniczność zasad postępowania badawczego, wymagająca od uczonego nie tylko pomysłowości w doborze tematów, ale kompetencji zarówno literaturoznawczych, jak i obejmujących dziedziny pokrewne.

⁶³Por. H.H.H. Remak, *Origins and Evolution of Comparative Literature*, s. 246–249.

⁶⁴Por. A. Hejmej, *Interdyscyplinarność i badania komparatystyczne*, s. 106–107.

⁶⁵„The relevance of literature to the arts is not an invention of the critics; it is an actual fact acknowledged by the artists themselves”. M. Gaither, *op. cit.*, s. 200.

⁶⁶„In short, interdisciplinary dialogue is not obtained by the reduction of one field of study to another, but by the creation and use of an appropriate metalanguage describing it to itself and, consequently, to others. E. Kushner, *Comparative Literary History among the Human Sciences*”, [w:] M.J. Valdés, D. Javitch, A.O. Aldridge, P. Lang (red.), *Comparative Literary History as Discourse*. In honour of Anna Balakian, Berlin–Frankfurt a. M.–New York–Paris–Wien 1992, s. 80.

Olga Płaszczewska

ON THE INTERDISCIPLINARITY OF COMPARATIVE LITERATURE

Summary

For the past fifty years, the interest in issues beyond pure philology has been a watchword in comparative literary studies. Comparative literature, which by default employ a variety of methods, run the major risk — as the experience of American comparative studies show — of descending into dangerous ‘everythingism’ or losing its identity. However, it performs well when literature remains one of the segments of comparison. In such instances, it proves efficacious in exploring the ‘correspondence of arts’, the problems of identity and multiculturalism as well as contributes to the research regarding the transfer of ideas. Hence, it delves into phenomena which exist on the borderlines of literature, fine arts and other fields of humanities, employing strategies of interpretation which are typical for each of those fields. This means that in the process there emerges a “borderline methodology” which distinctive feature is heterogeneity of investigation. This, in turn, requires the scholar to be both ingenious and creative while selecting topics as well as to possess competence in literary studies and the related field.